ماستەر و دکتۆرانامەکانی بواری ئەدەبی کوردی لە تێلەچاوەکی ڕەخنەییدا -4- .. هەڵمەت بایز

بەشی چوارەم

ئیشکالیاتی تیۆری و بۆشایی مەعریفی

لە خوێندنەوەی ئەدەبیات و توێژینەوەی ئەدەبدا، بە پاساوی ئەکادیمبوون وەک دەمڕاستی خوێندنەوە و توێژینەوەی ئەدەبی یان ئەوپەڕی سەرڕاستی و دەرخەری حەقیقەت نییە، لەهەمانکاتدا بە پاساوی چوارچێوەبەندی ئەکادیمی و ئاستلاوازی ئەکادیمییەکان واتای ڕەتکردنەوەی ئەکادیمیا نییە. جۆرێک لە بەریەکەوتنی ئەو جۆرە تێگەیشتنە، پەیوەندی بە ئیشکالیاتی مێتۆدی و بۆشایی مەعریفییەوە هەیە، بە واتایەکی دیکە بەشێک لە مشتومڕی ناو گۆڕەپانی توێژنەوەی ئەدەبی کوردی مێتۆد بووە بە پاساوی بۆشایی مەعریفی، بۆشایی مەعریفیش بووە بە وەلانانی پاساوی مێتۆدی و تیۆری ئەدەبییەوە.
پێویستە ڕاشکاوبین بەرلەوەی ئەکادیمیا کەمەکی ئارەزووخوازان و فەرخوازانی زانکۆ بکات، پێویستە کایەی مەعریفی و خوێندنەوە وەک پێشمەرجی خوێندن و توێژینەوەی ئەدەبی ئامادەییان هەبێت. بەشێک لە ئەرکە درێژمەوداکانی ئەدەبیاتناسی بە هەموو لقەکانی و بە کۆی ئەو ژانر و ڕەوت و قوتابخانە و تیۆرییە ڕەخنەییەکانەوە، تۆڕێکی یەک تەواوکەری و پێکهاتەیین، ولانان و حەزپێکردنی بەشەکیان بەسەر ئەوانیتریاندا لە دەرەوەی ئەو تێگەیشتنە دان. دیوەکی دیکەی مەودای ئەدەبیات دەچێتەوە ناو کۆی کایەکانی هزری و فەلسەفی پەیوەست بەو کۆپەیوەندییەی درێژکراوەی قۆناغەکان و دۆخی کۆمەڵایەتی و کەلتووری و مێژووی و دەروونییەوە. ئەدەبیات لەناو ئەزموونە کەسییەکان و کۆپەیوەندییە کۆمەڵایەتی و کەلتووری و فرە مەعریفییەوە بگرە، تا دەگاتە ئەوەی لە دۆخێکی نامەئلوف و تێکشکاندنی زمان و نەبوونی شوناسێکی دیاریکراوی دەلالی، لە چاوەڕوانی خوێنەرێکی ئاسایدا زەحمەتە بتوانرێت بەو هەموو کۆڵەنانەوە، کەشفی گوتاری ئەدەبی لە ڕێی خوێندنەوەی چەند چەمکێکی ئەدەبی و گێڕانەوە و تیۆرە ئەدەبییەکانەوە بکرێت، چونکە ئەو زەمینەسازییە وەک پێشمەرجی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و مەعریفی شۆڕبوونەوەیە بە ناو دیوە شاراوەکانی دەق و دەلالەتە تیۆری و ڕەخنەییەکانی دەقەوە.

ئەوەی جێی پرسیار و ڕەتکردنەوە و نرخاندنی هەوڵە ئەکادیمییەکانە بەشێکیان پەیوەندی بەو ئاستلاوازییە بەراییەوە هەیە، کە ناکرێت فەرخواز بەپشتبەستن بە فەزای ناو زانکۆ وەک ئەوەی لە سێ بەشەکانی پێشتر تیشکمان خستەسەری، دەبێت ئەو ئامادەییەی بۆ دروست بووبێت و ئەگەر لە دەرەوەی هەوڵەکانی خۆیدا خۆماندوکردنێکی پێویست و خولیایەکی پێویستی نەبووبێت و ئەستەمە بتوانێت خۆی لەقەرەی خوێندنەوە و توێژینەوەی ئەدەبی بدات. لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەی بەشێک لە ئەکادیمیادا توشی ڕەخنەوە توانج دەبێتەوە، خودیی خوێندنی ئەکادیمیا نییە، ئەوەندەی پەیوەندی بە توێژەران و خوێندکاران و هەوڵەکانیانەوە هەیە.

ئەگەرچی چوارچێوەبەندنی ئەکادیمی بەتایبەتی بۆ ئەدەبیات هەر لە زووەوە لە سەدەی نۆزدە وەک توێژینەوەی زانستە مرۆییەکان بووە جێی پرسیار، وەلێ تا ئێستاش ئەکادیمیا نەچۆتە ناو پێویستی ڕەتکردنەوە، لە بەرامبەر هەر دوو تێگەیشتندا ڕەوتی ئەکادیمی و ڕەوتی دەرەوەی ئەکادیمیا چ لە خوێندنەوە و چ لە نووسینی ئەدەبی شوێنپەنجەیان هەیە، ئەوەی جیایان دەکاتەوە سروشتی ئاڵۆزی و تایبەتمەندیی ئەدەبی و ڕیشاڵە بەرفراوەنەکانی مەعریفەی ناو ئەدەب و ڕایەڵەی زانستە مرۆییەکانی دیکەی ناو ئەدەبیاتە، بەمەش کردەی خوێندنەوە توێژینەوەی ئەدەبی سەخت دەکات، لەناو کێشەیی ئەکادیمیدا دەبێتە جێی پرسیار و هەناسەکورتی توێژینەوە لە بەشاییە مەعریفییەوە دەتەکایەوە، کە پێویستە ڕەخنەگر و توێژەری بواری ئەدەبی لە باریدا هەبێت و تا ئەکادیمیاش کۆمەکییان بکات.

لە ئێستادا گرنگە و جێی پرسیارە لەسەر مێژوو و ڕەوت و دۆخ و گەشە و چەقبەستووی سەرخانی ڕۆشنبیری کوردی لە ماوەی چل ساڵی ڕابردوو بە بەرهەمی هەزاران توێژینەوەی ئەدەبی کوردی کاریگەرییەکەی ئەوتۆی لە فیکری ڕەخنەیی و ئاست و گەشە و گۆڕانی ئەدەبیاتی کوردی بەدی نەهاتووە. ئەکادیمیا نەیتوانیوە مێژووی ئەدەبیاتی خۆی بەدیدێکی دیکەی دەرەوەی شێوازی باو بنووسێتەوە و ڕۆڵی وەرگر و خوێنەر لە تێگەیشتنی مێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا بەدی بێت، کە لە توێژینەوەی مێژووی ئەدەبی ئێستادا زۆر گرنگە، بەتایبەتی لە توێژینەوەی ئەدەبی بەراوردکاری، هەوڵەکانی کاریگەری ئەدەبیاتی کوردی لەناو ئەدەبیاتی دیکەدا وەک ئەدەبێکی لاسایکەرەوە و پاشکۆ وێناکراوە، ئەو هەوڵانەی ناو توێژینەوەی بەراوردکاری لەئاستێکی سادەی خستنەڕوو و بەراوردکردن و بەرامبەرکردنی فۆرم و چەند دیوێکی دەلالین، نەیانتوانیوە لە ئاستی ئێستاتیکی و بەرێکەوتنی کەلتوورەکان قوڵبێتەوە و تێگەیشتن و ئاستێکی باشتر بە ئەدەبیاتی کوردی بدات. وەک کایەکی کەلتووری و ناسنامەیی هاوئاستی دیکەی

گەلان بڕوات. هەرچی تیۆری ئەدەبیشە لەباری تێداما□کی کلاسیکییانە خەریکی □اق□ی چەند مێتۆدێکی کلاسیکی و چەند چەمکێکی تیۆرین، لەنا هزراندن و پێگەی مەعریفی زانکۆیدا هیچ کایەکی ئەوتۆی تیۆری بۆ خوێند□ن□وەی خۆماڵییانەی دەق و توێژینەوەی ئەدەبی نەبووە بەسەرچاوە. لە باری ئێستاتیکی ئەدەبیش وەک دیوێکی گرنگی ئەدەبی زۆر کەم و کورتبینە. بەهۆی ئەو کەلێن و نائامادەیی و خوێندنەوە و هەناسەکورتی لە توێژینەوەی زانکۆکاندا، ئاڕاستەی زۆرترین توێژینەوەکان بەدیوی ڕەخنەی ئەدەبیدا کەوتووە، هەڵەبەتە ئەو ئاڕاستەیە زیاتر وەک کارئاسانی و دەسەڵات بەسەرداشکان و چاولێکەری دەکرێتە ئامانج لەزۆربەی کاتدا لەچوارچێوەی پاڕادایمێکی تیۆریی ڕەخنەیی یان لەب□کاربردنێکی بنەمایانەی وەسفی بەدەر لە قووڵی ئاستی مەعریفی و پاشخانی ڕۆشنبیری هیچ گوتارێکی ڕەخنەیی بەدوا خۆیدا ناهێنێت.

زۆرجار بەسەرداهاتنەوەی توێژەرانی کوردناسی و ڕەخنەگرانی دەرەوەی ئەکادیمی کوردی باشتر وردتر لەپانای بیربۆچوونەکانیاندا ڕوانینێکی باشتریان بۆ مێژووی ئەدەبی و ڕەخنەی ئەدەبی کوردی هەبووە، دواتر ڕێگەیان بۆ دووبارە هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی ئەدەبیاتی کوردی خۆش کردووە. یان بەدوێکی نەرێنی دوای توێژینەوە و خوێندنەوەکانی بەری توێژینەوە ئەکادیمییەکان بۆتە هەمان ڕێچکەی دووبارەی پێشوتری خۆی، بەمەش هەم دیسان نەیتوانیوە لەو شێوازە باوە دەربچێت، کە وەک پارادیمی ڕۆشنبیری ئەدەبیاتناسی و ڕەخنەی مۆدە باوبووە. بۆیە ئەو پرۆسەی بەسەرداهاتنەوە ئاگایی زیاتر وردتری دەوێ، لە هەردووباری ئەرێنی و نەرێنی مامەڵەیەکی هۆشیارانەی پێویستە. بۆ کەشفی ئەو گوتارە زاڵەی وەک بۆشایی مەعریفی و ئاستلاوازییەکانی هزری لە خوێندنەوەی ئەدەبیاتدا لە ئێستادا پێویستیمان بە توێژینەوەی ڕەخنەی ڕەخنە و دیدێکی وردبینانەتری ڕەخنەیی هەیە، بەتایبەتی ئەو ئەدەبیاتەی کە ئێستا وەک گۆڕەپانی مەعریفی و کەلتووری هەیە، زۆرجار بەو چاوەڕوانییەی هەیەتی دۆخێکی گەڵاڵەکراوی چەقبەستووی هەیە، دەرفەتی تەکان و گەشەی ئەدەبیاتیش لە ڕێی توێژینەوەی زانکۆ و خوێندنەوەکانەوە لێیەوە بەرهەم نەهاتووە، بەواتایەکی دیکە ئەکادیمیا لە پەیوەندییەکانی لە دایکبوون و گەشەی ئەدەبیات و خوێندنەوە لاوازە.
بەو تێگەیشتنەشەوە ڕێڕەوی گەشەی ئەدەبیاتی کوردی بە لاوازی و ناهاوڕەوتی گەشەی ئەدەبیاتی دیکەی جیهانی ڕێناکات، بۆیە بەشێوەیەکی گشتی زیاتر هەوڵە ئەکادیمییەکان لەچوارچێوەیەکی کڵێشەسازی و توێژەرێکی مەکینەی و جوینەوەی زمان و دووبارەکردنەوەی شێوازن، یان بەمۆدەبوونی دۆخی ئەدەبی و چەمک

زاراوەیەکی ئەدەبی وەک ئامانجی بڕوانامە بووە ـ تا ئاواکردنەوەی ئەدەبیات وەک کایەکی مەعریفی و کەلتووری، هەر ئەم بەشایەش وایکردووە میراتی لاوازی مەعریفی، وەک ناسنامەی ئێستا و ڕابردووی توێژینەوەی ئەکادیمیی دەربکەوێت.
یەکێک لەو هەڵوێستانەی پێویستە وەک دیدێکی ڕەخنەیی ڕەچاو بکرێت، ناهاوسەنگی و نابەرابەری خوێندنەوەی ئەکادیمیی زانکۆکان و دەرەوەی زانکۆکانە. بۆ نمونە لەناو کایەی ئەکادیمیدا بەتایبەتی لە کارپێکردن و بەکاربردنی بەشێکی گرنگی تیۆرییەکانی ئێستای خوێندنەوە و بۆ ئەدەبیات و تێکستی ئەدەبی لە زانکۆکانی کوردستان ئامادەییان هەیە وەلێ ئەوەی جێی پرسیار و سەرنجی ڕەخنەییە، لەباری گشتیدا بەکاربردنی مێتۆد و تیۆرییەکان و پارادیمی تیۆرییەکان هەڵگری ئیشکالیەتە، لەسەروی هەموویانەوە تیۆرییە بەکارهاتووەکان بەربنەمای مۆدیەکی نوێخوازی و هەوڵی جیاوازبوونن، ئەوە تێگەیشتنە گرنگە و پێویستیشە، لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە بەدیدێکی ڕەخنەییەوە چاوبەسەر ئەو هەوڵانەدا بخشێندرێتەوە، لە لایەک هەوڵەکانی توێژینەوە بە پێی پارادیمی پۆزەتیفیزمە، زۆرکەم دەبینینی پارادایمی تەفسیری یان ڕەخنەیی لە توێژینەوەکاندا ئامادەییان هەبێت، بەتایبەتی لە دۆخی ئێستادا ئەدەبیاتی کوردی زیاتر پارادایمی تەفسیری و ڕەخنەیی دەخوازێت. ئەو شێوە پارادایمە پۆزەتیفیزمە زۆرتر مۆدێیەکی باوی پێشتری یەک بەدوای یەکدا هاتووی فۆرمگرتووی بۆ ماندووبوونە، زۆرتر لە ئاستی هەڵڕژانی زانیارییە نەک لێکدانەوە و تەفسیرکردن و بینینی ڕەخنەییانە، بەمەش زۆرجار هاوئاستی توانستەکانی ئەکادیمیی ئێستایە، بە ئاگایی و بێئاگایی وابەستەی ئەو جۆرە فۆرمگرتنە پارادایمانەن، کە کلاسیکین و وەسفین، یان خوێندنەوەی هەر چەمکێکی کۆمەڵایەتی و کەلتووری لەناو توێژینەوەی ئەدەبی خوێندنەوەیەکی وەسفییانە فرە گۆشەییە، یان بەپێی چەند پێناسەیەکی بەرتەسک و هەندێک بنەمای ئاسایی توێژەرانی دیکە، دوور لە هەر بەشێک لەو پارادایمە ڕەخنەییانەی پاشبونیادگەری بەدەر لە تیۆرییەک یان چەند تیۆرییەک، بە ئەنجامیگیرییەک وەک تێز یان کەشفکردنی گوتارێکی ڕەخنەیی و خوێندنەوەیی ئامادەیی هەبێت.
بواری ئەدەبیاتناسی هاوڕەوتی دەرکەوتن و پەرەسەندن و توێژینەوەکانی دیکەی زانستە مرۆییەکانە. بەواتایەکی دیکە ئەدەبیات بەپێی گۆڕانی قۆناغەکانی ڕۆشنگەری و مۆدەڕنیتە و پۆستمۆدەڕن، وەک بزاوت و کاریگەری هزری ئامادەیی ناو کایەی گۆڕانکارییەکان بووە هەمیشە هاوئاهەنگبووە لەگەڵ گۆڕان و گەشە و دەرکەوتە تیۆرییەکانی دیکەی ناو کایەی زانستە مرۆییەکانی ناو

قۆناغە مێژوووییەکانەوە، بۆیە لە باری تێگەیشتن لە گۆشە و گۆڕانی ئەدەبی پەیوەندییەکی دیالەکتیکیانەی ناو کایەی ئەدەبی پرسێکی حەتمییە، بەدیوێکی دیکە تێگەیشتن لە هەر دەخ و تایبەتمەندییەکی قۆناغەکان و تێگەیشتنە تیۆرییەکانی دوای سەدەی نۆزدەم بە کۆمەڵگا و مرۆڤ، کەم تا زۆر هەموو ئەو گۆشە و گۆڕانانە دەبنە بەشێک لە هاوکێشەی دەرکەوتە و لێکەوتەی ئەدەبیاتناسی وەک کۆپەیوەندی (سیاق) یەک لەگەڵ ڕەوتی گۆڕانگارییەکانی ناو قۆناغەکانی گەشەی تیۆری و خوێندنەوەی جۆراوجۆر و بزاوی هزری دەخوێندرێتەوە. هەر بەهۆی ئەو تایبەتمەندییەشەوە ئەدەبیاتناسی بە کۆی فەرخوزانکێک دەست نادات کە لەناو ئەو کۆپەیوەندییەدا لە ئەدەبیاتناسی حاڵی نەبێت، چونکە کۆی تیۆرییەکانی ناو توێژینەوەی ئەدەبی لەو پەیوەندییە ورد و ئاڵۆز و مشتومڕهەڵگرانەوە سەرچاوەی گرتووە، کە هەریەکەیان لە گەشەیەک و ئەزموونێکی هزری و ململانێ و فرە تیۆری و ڕوانینەوە لە دایک دەبن، بۆیە کۆی ئەو پاشخانەش دەبێتەوە ئەرکی توێژەر لە ڕەبەدینەبوونی ئەو ئاگایانە ئاستی توێژینەوە و خوێندنەوە لاواز دەبێت.
لەناو توێژینەوە ماستەرنامە و دکتۆرانامەکاندا ڕێگایەکی ئاسان هەیە لە دەرەوەی هەموو دینابینی و قووڵایی مێتۆد و تیۆری، زیاتر زاراوەیەکی ئەدەبی یان ڕەخنەیی یان شێوازی یان دەخێکی گۆڕانکاری لە نوێخوازی ئەدەبی یان بوارێکی نیشتماپەروەری و دڵداری و دەروونی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و یان بنیاتەکانی گێڕانەوەناسی…هتد بەردەوام لەناو یەک شێواز و یەک جۆر زمانی نووسیندا خۆیان دووپات دەکەنەوە. بەهۆی خۆنەبەستنەوە بەهیچ تیۆرییەک یان پارادایمێکەوە، ئەو مۆدە باوە و ئامادەییەکی مەعریفی ئەوتۆی ناوێت. توێژەر لەچوارچێوەیەکی دیارکراودا دەخولێتەوە، بەڵام ئەوەی جیاواز و جێی پرسیاری زۆرترە لە توێژینەوەی ئەدەبیاتناسی کوردیدا بەکاربردن و ئامادەیی مێتۆد و تیۆری تازەی ئەدەبییە. توێژەر لەلایەک لە هەلومەرجی گوێزانەوەی تیۆر لە کۆپەیوەندی مەعریفی و هەلومەرجی دەرکەوتنی تیۆرییەکە شارەزا نییە، بۆیەش کاتێک تیۆر وەک ئامراز بەکاردێت لە ئامانجی خوێندنەوەکە دوور دەکەوێتەوە، لەلایەکی دیکەشەوە زۆربەی تیۆرە بەکارهاتووەکانی ناو توێژنەوەی ئەدەبیاتی کوردی وەک باسمان کرد پاردایم و تیۆرییەکە بزرە. بۆ نمونە کاتێک لە لەناسنامە دەکرێت، لەناو ناسنامەدا چوارچێوەی ئەو پارادیمەی ڕوون و دیار نییە لە ڕوانگەی پۆستکۆلۆنیالیزمە یان فێمینیزمە یان کەلتووری و ئایینییە، بۆیە لە زۆربەی باردا بەکاربردنی هەر چەمکێکی کۆمەڵایەتی و مرۆیی و کەلتووری پێویستە ئەو چوارچێوە تێگەیشتنە ڕوون بێت، بەئەوەی لە هەموو لایەک و گۆشەیەکی

پاشاگەردانی لەچوارچێوەی پێناسەکانەوە بە ناوی مێتۆدی وەسفی شکاری وەک قاوغێکی ئامادە هەموو شتێک نەئاخرێتە ناو توێژینەوەکەوە. بەدەر لەوە توێژینەوەکان سروشتێکی ئینشائی وەردەگرن، نەک خوێندنەوە، ئەوەیان سەرکیترین گرفتی ئێستای توێژینەوەی ئەدەبیاتناسی کوردییە و نەیتوانیوە بەشێویەکی بەرچاو ئەو تێگەیشتنە تێپەڕێنێت، واتە لە ڕێی ژماردن و خاڵ و پێناسەوە بەشێوەیەکی وەسفی لەژێر کاریگەری ئەو بنەما تیۆرییانەی کە پی دەکرێن و دەقە ئەدەبییەکانیش لەگەڵیان دەگونجێنن، وەک ئەوەی تۆ پێوانەیەکت هەبێت، بەدوای قیاسەکەی بگەڕێی بەبەریدا بکەیت، بەبێ ئەوەی هیچ ڕاڤەیەکی ئەوتۆ یان گوتارێکی پشتی تێکستکە بۆ ئێمە کەشف بێت. هەر بەهۆی ئەو نائاگایی و فرەمەعریفییەی کە پێویستە توێژەری ئەکادیمی هەیبێت، زۆرجار خوێندنەوەی ڕەخنەیی و توێژینەوەی ئەدەبیاتناسی لە دەرەوەی ئەکادیمیا بەبێ مێتۆدی توێژینەوەی ئەدەبی زۆر کاریگەرترە، لە بەکاربردنی مێتۆدێکی مێتۆدۆلۆژی ئەدەبی ناو زانکۆ، یان بەواتایەکی دیکە ڕووبەری مەعریفی زاڵتر و کاریگەرترە لەناو خوێندنەوە توێژینەوەی ئەدەبیدا، لە بەرامبەر ئەوەشدا مێتۆد و تیۆر لەناو ئەکادیمیا بۆتە بۆتەیەکی ئامادکراوی ئەو بۆشاییە مەعریفییانەی کە لای خوێندکاران و مامۆستایانی زانکۆدا هەیە.

هەڵمەت بایز

مامۆستا لە بەشی کوردی/ فاکەڵتیی ئاداب/ زانکۆی سۆران ٢٥/١/٢٠٢٥